

Az ördög bibliája.¹ Az Egyetemi Könyvtár régi könyvei között található egy 1585-ben Lyonban megjelent nyomtatvány, amelynek kötetáblájából nemrégiben néhány kártyalap töredéke került elő. A sors iróniája, hogy a könyv úgynevezett „flores Bibliae”, azaz különféle bibliai idézetek gyűjteménye, így tehát a Szentírás és az ördög bibliája a szemünk előtt jelenik meg harmonikus egységben. Ez persze csak véletlen, könyvtörténeti komédia: Ráth-Végh István szokott ilyen kuriózitásokkal szórakoztatni bennünket. Ha azonban hozzáteszük, hogy a most előkerült kártyalapok talán a legkorábbi Magyarországon, akkor könnyen belátjuk, hogy a magyar közgyűjtemények egy igen értékes, egyedülálló kincséről fogunk beszélni.

A kártya feltalálásának dicsőségét a kínai, az egyiptomi, az indiai és az arab kultúra egyaránt magáénak vallja.² S hogy a játék mikor került el Európába, arra nézve is számos teória létezik. Egy 1472-ben Augsburgban megjelent ösnyomatvány³ 1300-ra teszi németországi megjelenését. Már 1341 előtt ismerte a kártyázást a *A róka regénye* címmel ismert francia állateposz⁴ is. Johannes Theutonicus domokos szerzetes 15. századi másolatban fennmaradt kézírata szerint „hinc est quod quidam ludus, qui ludus cartarum appellatur, hoc anno ad nos [Basel] peruenit, scilicet anno domini M.CCC.LXXVII.”⁵ A 15. századi krónikairó, Covelluzo pedig – egykorú forrásokra hivatkozva – azt írja: „a szaracénok országából származó kártyajátékot, melyet ott arabul naibnak neveztek, egy Hayl nevű mór 1379-ben vezetett be” Itáliába.⁶ Bármelyik feltevést fogadjuk is el, három dologban mindegyik közös: a kártyázás Keletről származott, Itália kikötőiből terjedt el Európában, megjelenésének ideje pedig a középkor és a reneszánsz fordulója, az az időszak, amely felszabadítja a középkorban is határozottan meglévő, de elnyomott játékkedvet.

Pontosan azt sem tudni, hogy a kártya a társadalom mely rétegét hódította meg először. Luxemburgi Vencel és Brabanti Johanna 1379 körül komoly összeget fizetett azért a színes kártyacsomóért, „qui ludus cartarum appellatur”,⁷ míg a kártyatörténet legtöbbet idézett legendája szerint az első színes és arannyal festett kártyákat Jacquemin Gringonneur festette volna 1392-ben az elmebeteg VI. Károly francia király felvidítására.⁸ Valószínűbb azonban, hogy a kártyajáték a kikötői kocsmákból indult diadalmas útjára. Az említett francia verses regényben bordélyházi örömlányok játszották. Marseille-ben 1381-ben egy Alexandriába készülő kereskedő a jegyző előtt köte-

¹ Elhangzott 2009. április 29-én az SZTE BTK Kari Tudományos Napján

² A kártya történetére összefoglalóan WILLSHIRE, William Hughes: *A descriptive catalogue of playing and other cards in the British Museum*. London, 1876. Repr. London, 2005.; D'ALLEMAGNE, Henry-René: *Les cartes à jouer du XIVe au XXe siècle*. Paris, 1906. Repr. Bologna, 1975.; ZOLNAY Vilmos: *A kártya története és a kártyajátékok*. Bp. 1928.; KOLB Jenő: *Régi játékkártyák*. Bp. 1939. Repr. Bp. 1984.; ENDREI Walter–ZOLNAY László: *Társasjáték és szórakozás a régi Európában*. Bp. 1986.; HOFFMANN, Detlef: *Kultur- und Kunstgeschichte der Spielkarte*. Marburg, 1995.; GOGGIN, Joyce: *The playing card's progress: a brief history of cards and card games* = <http://reconstruction.eserver.org/061/goggin.shtml> (2009.11.13.)

³ HAIN, Ludwig: *Repertorium bibliographicum*. Vol. II. pars I. Stuttgartiae–Lutetiae Parisiorum, 1831. 9187.

⁴ *Le roman de Renart le contrefait*. Ed. Gaston RAYNAUD, Henri LEMAITRE. Paris, 1914. 141. /7. branche. 36045./

⁵ HOFFMANN von Fallersleben, August Heinrich: *Horae Belgicae*. VI. Vratislaviae, 1838. 175.

⁶ WILLSHIRE: *i. m.* (2. jegyzet) 8.

⁷ JANSSEN, Han: *De geschiedenis van de speelkaart: een standaard-werk over de vele facetten uit de rijke geschiedenis van de speelkaart*. Rijswijk, 1985. 114.

⁸ CHATTO, William Andrew: *Facts and speculations on the origin and history of playing cards*. London, 1848. 76–77.; BOITEAU D'AMBLY, Paul: *Les cartes à jouer et la cartomancie*. London 1859. 52–59; ZOLNAY: *i. m.* (2. jegyzet) 115–116.

lezte magát, hogy sem az úton, sem hazatérve 8 napig nem forgatja az ördög bibliáját. Ugyancsak Franciaországban egy 1397. évi rendelettel az iparosok asztaláról söpörték le a kártyákat. A müncheni Staatliche Graphische Sammlung egyik 15. századi fametszetén pedig azt látjuk, hogy a férfiak és nők egyaránt kedvelték.⁹ Társadalmi „veszélyessége” eleinte csekély volt: 1393-ban például a firenzei Morelli még mint hasznos és kellemes szórakozást ajánlja gyermekek részére.¹⁰ Valószínűleg azért, mert a gyors kizsebeléssel járó kockajátékkal szemben mégiscsak gondolkodást igénylő stratégiai játéknak számított. Népszerűsége azonban rohamosan nőtt, és miután megjelenetek a nagyobb veszteségi lehetőséggel járó, hazardírozáson alapuló játékok, illetve a Villon *Nagy testamentumában* is emlegetett manipulált kártyalapok, a 14. század végére a kártyákra pingált figurák a hatóságok számára már a leplezett gonoszságot szimbolizálták.

Tiltásokban ezért nem is volt hiány. 1382 körül Nürnbergben, 1384-ben Valenciában, 1397-ben Ulmban és Leidenben, ugyanebben az évben Spanyolországban, 1400-ban pedig Augsburgban tiltják meg a kártyázást, és a sort még hosszan lehetne folytatni.¹¹ Hogy volt-e foganatja, nem tudjuk. Mindenesetre 1423-ban Sienai Szent Bernát a bolognai San Petronio-templom lépcsőjéről prédikálva így suhogtatta pálcáját:

„A breviárium elítéli a kártyákat, amelyekre különböző alakokat pingálnak, amelyely pedig a leplezett gonoszságot jelenítik meg; úgymint: a dénárak a fősვნყსéget, a botok az ostobaságot avagy kegyetlenséget, a kelyhek vagy kupák a részegséget és falánkságot, a kardok a gyűlöletet és a háborút. A királyok s királynék pedig előljárói ezeknek a fenti bűnöknek, az alacsonyabb s magasabb rangú lovagok pedig a bujaságot és a szodomiát nyíltan hirdetik”.¹²

Bernini szerint ennek a prédikációnak olyan nagy volt a hatása, hogy a hívek odahordták és elégették kártyáikat. Egy hívő így borult Szent Bernát lábai elé: „Atyám, én nem tanultam más mesterséget, mint a kártyafestést, és ha te most ezt elveszed tőlem, családom is, én is éhenhalunk”. „Si nescis aliud pingere?” – „Nem tudsz mást festeni? Fessél ilyen képet!” és ezzel egy lapra napot rajzolt Jézus monogramjával.¹³

Ugyanebben az időben Kapisztrán Szent János németországi útja során a játékok, főként a kocka és a kártya ellen prédikált. 1452-ben Szent Lőrinc napján a nürnbergi piactéren olyan – szó szerint – gyújtó hatású beszédet mondott, hogy a bűnbánó lakosság 2640 ostáblát, 40 000 kockát és nagyszámú kártyát hordott máglyára – ahogy ez Hans Schäuflin fametszetén is látható.¹⁴ A ferences prédikátor egyébként bejárta egész Németországot, s mindenütt a szerencsejátékokat ostorozta. 1456 körül Magyarországra is eljutott, sőt Szegeden az alsóvárosi ferencesek vendégeként tartózkodott, és valószínű, hogy itt is igyekezett a játékszenvedéllyel megfertőzött népet a bűnbánat útjára vezetni. Mentségéül szolgáljon, hogy útját nemcsak lángoló kártyahegyek, vagy ami ennél szomorúbb: eretek- és zsidópogromok kísérték, hanem a nándorfehérvári ütközetben keresztjét magasra emelve vezette a lelkes magyar sereget a meglepett törökre.

⁹ ENDREI-ZOLNAY: *i. m.* (2. jegyzet) 43.

¹⁰ JESSEL, Frederic: *A bibliography of works in English on playing cards and gaming* – HERR, Norton Thowshend: *A bibliography of card-games and of the history of playing-cards*. Repr. Montclair, 1972. 54.

¹¹ Vö. <http://www.wopc.co.uk/history/earlyrefs.html> (2009. 11. 13.)

¹² ZOLNAY: *i. m.* (2. jegyzet) 56–57.; ENDREI-ZOLNAY: *i. m.* (2. jegyzet) 43.

¹³ SINGER, Samuel Weller: *Researches into the history of playing cards*. London, 1816. 24.

¹⁴ JOHANNES Capistranus: *Vita Johanni Capistrani. Sermones eiusdem*. Augustae Vindelicorum, 1519. Cimkép

Nálunk a kártyázás első írásos emlékét 1537-ből Körmöcbánya, 1544-ből pedig Besztercebánya tiltó rendelkezései tartották fenn. Kolozsváron a szöcslegények 1560. évi szabályzata szerint „valamely legény kártyát, avagy vefelét (kockát) játszodnék, bírsága 50 dénár”. A szerencsejáték egész Erdélyben népszerű lehetett, mert a kártyázást és a kockázást 1577-ben a brassói városatyák is szigorúan büntették. A tilalmak persze nem sokat értek. 1588-ban a kolozsvári városi statutum szerint: ha „chak koennyen akar it ez Varosban Eelny kartuia Jatzasban korchomakon az Legheniek, ...azokat eo kme az kalitkaba tetesse”. 1614-ben Szepes vármegye tiltja meg a kocka- és kártyajátékokat. Kőszeg városa 1649-ben úgy rendelkezik, hogy „Senki nyolc óra után télen, az mikor megharangozzák, bort ne korcsmároljon 5 funt pénz bírság alatt. Kockás kártyásjátékok pedig, ha megtapasztaltatnak, azok is 5 funt pénzzel büntetettnek”. Pozsony 1654-ben a városon kívülre számúzi a játékot, 1667-ben pedig egy késmárki rendelet inti mértékletességre a polgárságot a kártyázás és a dohányzás tekintetében.¹⁵

A kártyások természetesen a szöcskékről is dörgedelmes szavakra számíthattak. „A tékozlás kedig az, midőn az ki leg szükségesb dolgait el hagyuan ... hiaba valo dolgokra költi marhaiat, ... iatekra, kotzkara ... kartyara, ... es egyeb holmi szükség nélkül valo maga mutogatasra” – prédikálja 1584-ben Bornemisza Péter.¹⁶ „Nemelyec az éczakákat dorbezőlással, koczka, kartya jadzással mulattyác el” – panaszkodik Prágai András 1628-ban megjelent Guevara-fordításában.¹⁷ Viszont épp a játék népszerűségével magyarázható, hogy a kártyametaforát hitvitázó irodalmunk is szívesen használta. Pázmány Péter szerint „a kiket halálra íltek és tömlőcben tartanak, nem csak akkor kínlódnak, mikor vagdaltatnak, hanem, ha kockát vagy kártyát jádczanak is, szünetlen gyöt-rődnek.”¹⁸ Másutt azt írja: „Nem kártya az szent írás, nem jáccótársaid a szentek, a lelki dolgok között ne makktronfoskoggyál”. 1666-ban jelent meg a jezsuita Kis Imre Pósházi János ellenében írt *Tök, mak, zöld tromfiára Posaházinak veres tromf* című munkája,¹⁹ s ugyanebben az évben került ki a nyomdából Czeglédi István református lelkész könyve: *Egy veres tromfosdit iádtzó Sandal barátomnak, játék elvesztéseérl valo meg-pircskeltetése*.²⁰ Az ördög bibliáját persze nálunk sem csak a kocsmában vagy a köznép otthonában forgatták. Wesselényi Ferenc nádor Szécsi Máriával gyakran rendezett ünnepeket, ahol főként kártyázással múltatták az időt,²¹ és tudjuk, hogy Zrínyi Péter horvát bán, a költő és hadvezér Zrínyi Miklós öccse, aki könyvjegyzékének tanúsága szerint széles műveltségű főúr lehetett,²² maga is szívesen kártyázott.

A legrégebb fennmaradt kártyákon az úgynevezett olasz-spanyol színek szerepelnek. Ezeket az olasz, spanyol és portugál nyelvterületeken, illetve Franciaország déli részén használták. Az itáliai kártyatípust aztán a 15. század második felére Franciaországban a francia, a német nyelvterületen és Európa középső részén a német színjelzésű kártyák váltották fel. Számunkra most csak az

¹⁵ ZOLNAY: *i. m.* (2. jegyzet) 209–218.

¹⁶ BORNEMISZA Péter: *Prédikációk egész esztendő által minden vasárnapra rendeltetett evangéliumból*. Detrekő, 1584. (RMNy 541.) 548.

¹⁷ DRASKOVICH János–PRÁGAI András: *Fejedelmeknek serkető órája*. Bártfa, 1628. (RMNy 1400.) 764.

¹⁸ PÁZMÁNY Péter: *A római anyaszentegyház szokásából minden vasárnapokra és egynehány innepkre rendelt evangéliomokrúl prédikációk*. Posomban, 1636. (RMNy 1659.) 29.

¹⁹ SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár*. I. Bp. 1879. 1051. (A továbbiakban: *RMK*)

²⁰ *RMK* I. 1052.

²¹ ZOLNAY: *i. m.* (2. jegyzet) 182.

²² *Magyarországi magánkönyvtárak. II. 1588–1721*. S. a. rend. FARKAS Gábor, VARGA András, KATONA Tünde, LATZKOVITS Miklós. Szeged, 1992. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/2./ 53–57.

utóbbiak a fontosak, mivel Magyarországon elsősorban a német lapokat forgatták, és a hazai közgyűjteményekben található legrégebbi kártyalenyomatok is ebből a típusból származnak.

Biztos, hogy eleinte német földön is az olasz kártya hódított. Az említett *Das Gulden Spiel* című ösnyomtatvány szerint VII. Henrik német császárnak az itáliai hadjáratból hazatérő katonái hozták magukkal.²³ 1441 körül már olyan nagy mennyiségben másolták, hogy a velencei kártyakészítők közösen léptek fel a délnémet exporttal szemben. Egy 1474. évi ulmi krónika szerint a kártyák „wurden leglenweis [kis hordókban] in Italien, Sicilien und übers Meer geschickt, gegen Specereien und andere Waaren verstopfen wurden”.²⁴ Nem tarthatott tehát soká, amíg a kártyakészítők az olasz színektől elszakadva önálló német színeket rajzoltak. A legkorábbi német kártyákat még átmeneti, ma már nem használatos színek díszítik. A Meister der Spielkarten néven ismert 15. századi rézmetsző kártyáin például állatfigurák, a P. W. jellel ismert kölni mester kerek kártyáin papagáj, nyúl, szekfű és rózsza, Meister E. S. lapjain pedig sisak, pajzs, címer, állat és virág látható.²⁵ Magyar szempontból is érdekes az a bécsi úgynevezett „udvari kártya”, amelynek színeit a magyar, német, francia és cseh címerpajzsral jelezték.²⁶ A kezdeti próbálkozások után a 15. század közepére alakult ki az általánosan ismert német színegyüttes, amely az olasz tarokkhoz hasonlóan a társadalmi rétegződést vette alapul. A parasztságot a makk, a középosztályt a „zöld”-nek ismert levél, a papságot a szív, nemességet pedig a nálunk „tök”-nek nevezett csengő szimbolizálta. Ez utóbbi egyesek szerint a solymászat kelléktárából, mások szerint inkább a főrendűek ruháit díszítő csengettyűkből származott el. Voltak persze regionális típusok: Svájcban a szív és a levél helyett rózsát és címert használtak, míg a 17. században kialakult bajor kártyalapokat apró zsánerképek díszítették. Ez utóbbival például a már megszűnt úgynevezett soproni kártyatípus mutat rokonságot.²⁷

Amilyen kiforrotlan eleinte a kártyák színjelzése, olyan változatos a játszmák felépítése és a díszítő képek formája. Az olasz 52 lapos tarokk a németeknél 48 lapra csökkent, számozása II-től X-ig terjedt, de a III–VI lapokat több játékfajtaiban is mellőzték, így 52, 48, 36 és 32 lapos játszmák alakultak ki. Voltak olyan kártyák, ahol az ász jelentette a legnagyobb értéket, máshol a kettes, a franciából átvett német szóval Daus, magyarul kétszem – ugyanis eredetileg a kocka kétszemes lapját jelölte. Ezt a lapot leggyakrabban egy disznó rajza díszítette – ez a magyarázata annak, hogy a mai magyar kártya legnagyobb értékét, a négy évszak allegóriájával díszített kettest meg ma is gyakorta disznónak hívják.²⁸ Az eredetileg gazdag illusztráció azonban fokozatosan egyszerűsödött, a mai tükörképes, osztott forma pedig a 18. századtól vált általánossá.

A német kártyatípus természetesen a tömeges gyártást biztosító fametszéssel hódított. Az első fadúcokat ugyanis Gutenberg előtt legalább fél évszázaddal, a kártya- illetve szentképfestők met-szették.²⁹ Már 1395-ben feltűnik Bolognában egy bizonyos Federico di Germania, aki a kártyák és szentképek eladásából befolyó jövedelmét hamis pénzveréssel egészítette ki.³⁰ Nyilvánvaló, hogy a pénzverés technikáját ismerő mester a kártyalapokat fametszéssel sokszorosította. Kártyanyom-tatókat – Kartenmacher, illetve Kartenmaler néven – először 1402-ben Ulmból és 1418-ben Augs-

²³ CHATTO, William Andrew: *i. m.* (8. jegyzet) 74–75.; ZOLNAY: *i. m.* (2. jegyzet) 100–102.

²⁴ *Historisches Taschenbuch*. 8. Hrsg. Von Friedrich von RAUMER. Leipzig, 1837. 519–520.

²⁵ LEHMANN-HAUPT, Hellmut: *Gutenberg and the Master of the Playing Cards*. New Haven–London, 1966.; KOLB: *i. m.* (2. jegyzet) 19, 20, 33.

²⁶ KOLB: *i. m.* (2. jegyzet) 32–33.

²⁷ ZSOLDOS Benő: *A soproni kártya*. = Soproni Szemle (30.) 1976. 62–65.

²⁸ ZOLNAY: *i. m.* (2. jegyzet) 192.; KOLB: *i. m.* (2. jegyzet) 53–55.; ENDREI–ZOLNAY: *i. m.* (2. jegyzet) 51.

²⁹ SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvnyomtatás a XVI. században*. Bp. 1961. 14.

³⁰ KRISTELLER, Paul: *Kupferstich und Holzschnitt in vier Jahrhunderten*. Berlin, 1922. 21.

burgból említenek a források. Nürnbergből 1433-ban Ell Kartenmacherin, 1438-ban Margret Kartenmalerin, 1462-ben Pueri Stephan Kartenmaler neve ismert.³¹ A 15. század második felétől aztán az ősnymdászok is szívesen nyomtatták: Lienhart Isenhut baseli nyomdászt például felváltva nevezik Buchdruckernek és Kartenmachernek.

A magyarországi kártyagyártásra vonatkozó első adat az 1560-as évekből származik.³² Ekkor készült ugyanis Hoffhalter Rafael lengyel származású nyomdász és fametsző műhelyében az a játékkártya, amelynek négy – jelenleg lappangó – lapja Pesti Gábor 1568-ban kiadott szótárának egykorú kötetáblájából maradt fenn. Az egyik a metszés idejét jelző 156-os csonka évszám, a másikon a H. R. monogram volt látható. A játékszenvedélyre felhozott adatok alapján bizonyos, hogy más 16–17. századi nyomdák is nagy számban gyártottak kártyákat. Példaként említsük meg azt az 1610 előtt készült kolozsvári nyomtatványt,³³ amelynek 38 könyvdíszje a kockával való sorsvetésnél használt koncentrikus köröket ábrázolja.³⁴ Valószínű, hogy a metszeteket kifáragó G. C. mesztől nem volt idegen a kártyadúcok készítése sem.

A legrégebb, ma is meglévő magyarországi gyártású kártya a 18. század második feléből maradt ránk. A hazai közgyűjtemények ennél korábbi kártyalapjai kivétel nélkül külföldről, német nyelvterületről származnak. Többnyire könyvkötésekből áztatták ki őket, mint például azt az 52 színezett kártyalapot, amely a közelmúltban került elő az Országos Széchényi Könyvtár egy 1519-ben megjelent nyomtatványának kötetáblájából.³⁵ Valószínűleg a bécsi Hans Forster kártyafestő műhelyében készültek az Iparművészeti Múzeum német sorozatjelű, színezetlen kártyái.³⁶ A piros VI-on az 1563-as évszám, a piros II-en a H. F. monogramm látható. A szakirodalom

„ezt a típust ‘korai bécsi kép’-nek nevezi. Az ászok zászlóin a sorozatjeleket látjuk, a rudakban felismerhetetlen állatok (talán madár és róka vagy kutya) kapaszkodnak. Az uralkodók lovon ülnek a hatalom jelképeivel, míg az alsó és felső alakok a későbbi német sorozatjelű kártyacsoport képeinek katonáit juttatják eszünkbe”.

Ugyancsak itt látható az a 16 lapos, könyvtáblából kiáztatott, színezetlen fametszetű kártyaív, amely Bécsben készülhetett valamikor a 16. század második felében.³⁷ Végül említsük meg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának 48 lapos, 1570-es évszámmal jelzett, szétvágtatlan kártyaíveit,³⁸ amelyek jó példái „a naturalisztikus ábrázolásmódú, s korszerű elemeket kihangsúlyozó 16. századi német kártyának, szemben az egyidejű francia kártya szertartásos merevségével”.³⁹

³¹ <http://trionfi.com/0/p/20/> (2009. 11. 13.); <http://sonic.net/vronwode/arcane-archive.org/occultism/divination/tarot/collected-fragments-of-tarot-history-1.php> (2009. 11. 13.); KOELNER, Paul: *Die Safran-zunft* ⁰zu Basel und ihre Handwerke und Gewerbe. Basel, 1935. = http://safranunft.ch/koelner_chronik/Teil_2/KartenHelgenmaler/KartenHelgenmaler_Verzeichni_s.htm (2009. 11. 13.)

³² FITZ József: *A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. II. A reformáció korában*. Bp. 1967. 227.

³³ RMNy 747.

³⁴ SOLTÉSZ: *i. m.* (29. jegyzet) 109.

³⁵ TÓTH Zsuzsanna: *Kártyatöredékek egy XVI. századi könyv kötetáblájából*. = Papírpár (50.) 2006. 24–26.

³⁶ Leltári száma: 70.81., 70.82., Vö. *Kártya, játék, szerencse. Az Iparművészeti Múzeum játékkártya gyűjteménye*. Bp. 2006. 5, 1. (A továbbiakban: *Kártya, játék, szerencse*)

³⁷ Leltári száma: 70.20., Vö. *Kártya, játék, szerencse* (36. jegyzet) 5, 2.

³⁸ MTAK T 307.; KOLB: *i. m.* (2. jegyzet) 34.

³⁹ KOLB: *i. m.* (2. jegyzet) 63.

Ebbe a sorozatba illeszkedik bele a szegedi Egyetemi Könyvtár két – máig publikálatlan – kártya- emléke. Az egyik hat példányban három különböző, színezetlen fametszeti ívtörödéket tartalmaz.⁴⁰ A tők III-as szalagornamentikájában olvasható évszám szerint 1580-ban készültek, a mellékelt ceruzás feljegyzés pedig arra utal, hogy eredetileg egy frankfurti nyomtatvány kötéstábláját erősítette. A töredékekből a teljes kártyaív körülbelül egynegyede rekonstruálható. A színjelzések rajzolata, illetve a kártya ikonográfiája (címer, dobókocka és állatok, mint például kutya, róka, szarvas és tyúk) meglepő rokonságot mutat az Iparművészeti Múzeum bécsi kártyájával.

A bevezetőben említett, ugyancsak német színjelű kártyatörödékek⁴¹ a közelmúltban került elő a *Flores Bibliae sive loci communes* című, 1585-ben Lyonban megjelent mű elülső és hátsó könyvtáblájából. A kötés ezek szerint nem a nyomtatás helyén, hanem valahol német nyelvterületen készült, de az sem lehetetlen, hogy a német kártyajelzés francia földön is hódított. A töredék három ívrészletből áll, ezek összesen kilenc csonka kártyalapot tartalmaznak, köztük a makk V-et, VIII-at és IX-et. Hogy a lapok tartósságát biztosítsák, az ívekre további két réteg papírt ragasztottak, a hátoldalt pedig kazettás virágmintával látták el. Ez utóbbiról tudni kell, hogy a lapok hátoldalát eleinte díszítőelem nélkül, üresen hagyták. Mivel a kártyát így könnyen meg lehetett jelölni, a későbbiekben különféle mintákkal – csillagokkal, pontokkal, körökkel, vonalrácsokkal stb. – díszítették. Maga az ábrázolás egyébként – a növényi ornamentikától eltekintve – kifejezetten puritán és primitív, ehhez hasonlót még a legrégebbi kártyalapok között sem találunk. A teljesség kedvéért tegyük hozzá, hogy a kártyalapokkal együtt egy üres lapot is kötöttek a táblába, amelyen – Pelbárt Jenő vízjelkutató szíves közlése alapján – sasos címert ábrázoló vízjeltörödékek láthatóak. A rajzon a vízjel alsó felének a címerpajzs alatti része látszik, azaz a sas két lába, amely 4–4 karomban végződik, köztük pedig a sas jellegzetes farktollazata. A Magyar Vízjel Adatbank sokezer hasonló címer-vízjellel összevetve elmondhatjuk, hogy ez a vízjeltörödékek – elsősorban a méret és a rajzi jellegzetességek alapján – a délnémet, bajor papíripar sajátja. Hasonló farktollazatú címer-vízjel két bajor papírmalom használt a működése során: az 1312-ben alapított kaufbeureni papírmalom és az 1468-ban alapított Kempton im Allgäu-beli papírmalom. Mindkét műhely vízjelváltozata többször előfordul 1576–1584 között a magyarországi papíryanag adatbankjában.⁴² Ennek a papírlapnak az állaga és bordázata azonban különbözik a kártyalapokétól. Így talán nem tévedünk, ha azok keletkezési idejét – főként a kezdetleges ábrázolás miatt – ennél korábbra, óvatos becsléssel a 16. század elejére tesszük.

VARGA ANDRÁS

Magyar könyvek Bécsben. Összefoglalásomban magyar szerzőknek a 19. század első felében Bécsben megjelent műveit kívánom számba venni. Összesen mintegy másfélszáz címről van szó az 1801 és 1850 közötti évekből az Országos Széchényi Könyvtár nyomdakatalógusa alapján. Csak azokat a fontosabb kiadványokat szeretném bemutatni, amelyekből nyilvánvalóvá válik, milyen típusú kiadványokat jelentettek meg magyarok Bécsben, és jellemzően kikből tevődött össze a magyar szerzők köre. A magyar szerkesztők bécsi munkálkodásával, az itt megjelent periodikumokkal

⁴⁰ SZTE EK RT 16.

⁴¹ SZTE EK RT 17.

⁴² Itt mondunk őszinte köszönetet Pelbárt Jenőnek a szíves adatközlésért.